Così, accompagnato dall'universale cordoglio delle pecorelle affidate alle sue cure e seguito dal rispettoso ossequio e riverente stima degli stessi infedeli, raggiungeva il silenzio della tomba colui che, insieme ai figli dell'Abate Mechitar ed ai missionari di Propaganda Fide, aveva scritto una delle pagine più ricche e più belle dell'apostolato armeno fra i fratelli dissidenti.

Le spoglie mortali di Mons. Mauri l'anno 1859 furono solennemente trasferite in S. Maria Draperis[125]. Là riposano ancora nel religioso silenzio della tomba reso più sacro dal mistico raccoglimento di quell'antica e devota chiesa. E tale sacro silenzio che circonda il sepolcro di questo illustre figlio di S. Francesco, noi l'abbiamo violato per il secondo centenario della morte del fondatore dei monaci Mechitaristi. Tuttavia era doverosa questa fraterna ed umile violazione.

In tal modo la voce delle gesta di un figlio di S. Francesco, riecheggiata modestamente da queste pagine, andrà ad unirsi e a rafforzare il coro di plauso e di lode che si leva nel cielo della Chiesa di Cristo verso il suo Servo fedele, il Ven. Abate Pietro Mechitar, nell'anno due volte centenario dal suo pio transito all'altra vita.

P. Gualberto Matteucci O. F. M.

Roma

---

apposta sul sepolcro — riportata integralmente dal Valcamonica e dallo Spila — danno come giorno del trapasso di Mons. Mauri, l'11 Aprile. Essendo però egli spirato fra l'11 ed il 12 di Aprile alle ore due di notte, dobbiamo trasferire la data del pio transito del nostro Vicario Patriarcale al giorno 12 Aprile 1730.

125 Una brevissima epigrafe ricorda tale fatto e si può leggere tuttora, insieme a quella tombale, nella chiesa francescana di S. Maria Draperis.

ՄԽԻԹԱՐ ԱԲԲԱՀԱՅՐ ԵՒ ԱԲՐԱՀԱՄ ԱՐԾԻՒԵԱՆ

ԺԸ դարը առաւելաբար իբրեւ անկման շրջան մը կը ներկայանայ հայ իրականութեան մէջ։ Պարսկական և Օսմանեան լուծին տակ ստրկացած հայուն դէմ յաճախակի կը կրկնուին ամէնաղէտ հարստահարութիւններ։ Պարսկահայաստանի մէջ բռնաւորներու թաթը կը ճնշէ մանաւանդ կաթողիկոսներու եւ աղնուականներու վրայ. սակայն չի խնայուիր նաեւ ժողովուրդը, եւ հազարաւոր հայ ընտանիքներ կը դաղթեն օտար ափեր ի խնդիր խաղաղ կեանքի[1]։ Տաճկական կայսրութեան մէջ «զիմմի» կամ «ռայեա» հայերը շարունակ տուգանքի, կեղեքումի եւ այլ անարդար արարքներու կ'ենթարկուին թուրք դաւառապետներու կողմէ[2]։ Իսկ Քիւրտերը միշտ դարանակալ կը կենան պատրաստ՝ հայ գիւղերը թալանելու[3]։ Ամէնուրեք հողագործութիւնը, արհեստները, արուեստներն ու վաճառականութիւնը կը նահանջեն. եւ բնակիչներու մեծամասնութեան աղքատութիւնն ու տգիտութիւնը զգալաբար կ'ինչեցնեն երկու երկիրներու ընկերային մակարդակը[4]։

Ժողովուրդին նման նաեւ կղերը, հակառակ մտաւորական որոշ զարթնումի[5], բարոյական մեծ անկում մը կը նշէ իր յարատեւ պայքարներով ու կաշառքներով ի խնդիր կաթողիկոսական եւ պատրիարքական աթոռներու, մասնաւորապէս Կ. Պոլսոյ Աթոռին[6]։ Եկեղեցական Պետերը երբեմն Հռոմի Սուրբ Աթոռին միացած են եւ յաճախ անոր դէմ կը պայքարին։ Թէ՛ կղերականներու թէ՛ հաւատացեալներու քով իրարու կը հակադրուին կրօնական երկու իրարամերժ հակումներ, այնպէս որ Կղեմէս Կալանոս՝ այն ժամանակուան Հայ Եկեղեցին ո՛չ կաթողիկէ, ո՛չ հերձուածող կրնար կոչել[7]։

Այդ շրջանին է որ տեղի կ'ունենայ կաթողիկէներու պայքարը Կ. Պոլսոյ Աթոռին համար. ուղղափառ զահակալներ կը հանդիսանան Յովհաննէս Խուլ

---

[1] Հ. Մուսաս Վ. Նուրիխան, Ժամանակակից Պատմ. Ա, 265 – 266. – Ատաքել Դաւրիժեցի, Պատմութիւն, Ամստերդամ 1669, էջ 7, 215 – 236։

[2] Jehay F. Van den Steen, *De la situation légale des sujets ottomans non – musulmans*, Bruxelles, 1906 p. 20-21; Riondel H. *Une page tragique de l'Histoire Religieuse du Levant*, Paris 1929, p. XXI – XXIV:

[3] Նուրիխան, Աղդ. 366:

[4] Հ. Յովհ. Վ. Թորոսեան, Վարդ Միխիթարայ Արբայի Սեբաստացւոյ, Վենետիկ 1932, էջ 22 – 24։

[5] Բ. Կիւլեսէրեան, Յովհ. Կոլոտ, Վիեննա 1904, էջ 1։

[6] Զամբեան, Հայց. պատմ. Գ. 721. – Կիւլեսէրեան, Աղդ 24 – 28:

[7] C Galanus, *Conciliationis Ecclesiae Armenae cum Romana*, Romae 1651 – 1690, II p. 58:

digitised by A.R.A.R.@

(1613–1628), Զաքարիա (1628–1633)[8], Կիրակոս Երեւանցի (1641–1642), Խաչատուր Սեբաստացի կամ Անդարացի (1642–1643), եւ Թովմաս Հալեպցի, որ Երուսաղէմի Աթոռին ալ կը տիրանայ (1657–1658)[9]:

Կաթողիկէներու ճախողանքէն ետք, Կ. Պոլսոյ Աթոռը հանդիսարան կը դառնայ աւելի անդուսպ ցանկութիւններու եւ կուսակցական կռիւներու: Դարավերջիկ շրջանին նոյնիսկ աշխարհականներ պատրիարքութեան կը տիրանան: Այն ժամանակ Պոլիս կու գայ Սարգիս Եւդոկիացի, Սահաթճի կամ Գասպարեան, Բեթղեհէմի եպիսկոպոսը: Ի տես եկեղեցական անկումին, անյանդուգն եւ վաղաժամ ծրագիրը կը յղանայ կաթողիկէ հայերը անջատելու միւսներէն եւ զատ համայնք մը կազմելու: Կը յաջողի ձեռնարկը, որ սակայն արիւնոտ էջեր կը բանայ հայ եկեղեցական պատմութեան մէջ: Այնուհետեւ մինչեւ 1830 կաթողիկէ հայերը թիրախ կը դառնան հարստահարութեանց եւ հալածանքներու, կ'ենթարկուին չարչարանքներու, բանտերու, թիարանի եւ մահուան[10]:

Պայքարի եւ հալածանքի այդ շրջանին, 1700էն 1749, պատնէշի վրայ կը տեսնուին գլխաւորաբար հինգ ախոյեաններ՝ Տէր Կոմիտաս քահանայ Քէօմիւրճեան, Մելքոն Արքեպ. Թազպազեան, Խաչատուր վ. Առաքելեան, Մխիթար վ. Պետրոսեան եւ Աբրահամ Արքեպ. Արծիւեան:

Կոմիտաս քահանան, որ կաթողիկէ դաւանանքը ընդդիմած էր հայկազն Սուրբ Հայրերու գրութիւնները ուսումնասիրելով, ասուպի նման կ'երեւի հայ կաթողիկէ հորիզոնին վրայ: Կարճատեւ առաքելութենէ յետոյ, Յովհաննէս Զմիւռնացի պատրիարքին զրպարտութեանց եւ կաշառքներուն հետեւանքով կը մատնուի տաճկական ատեանին ու մահուան կը դատապարտուի: Իր մարտիրոսական արեամբ կը կնքէ ճշմարտութիւնը իր սուրբ հաւատքին (1707 Նոյ. 5) եւ իր շիրիմը ապաստանարանը կ'ըլլայ ամէնազգի ցաւագարներու եւ մնայուն հանդիսարանը իր յաղթութեան[11]:

Մելքոն Արքեպ. Թազպազեան, որ ի հեճուկս բազմաթիւ հալածանքներու կը յաջողի Մարտինի ամբողջ հայութիւնը կաթողիկէ դաւանանքի բերել, 1714ին Պոլսոյ մէջ գլխաւոր նախաձեռնարկողն ու գործիչը կը հանդիսանայ հայ կաթողիկէ հալածուած համայնքին ապատպրման, արիաբար կը կրէ ճախողանքին զատն հետեւանքները եւ խոստովանողական մահուամբ կը փակէ իր աչքերը, թիարանի տանջանքները մինչեւ ցմրուր քամելէ ետք (1716):

Խաչատուր վ. Առաքելեան՝ Պոլսոյ մեծագոյն բեմբասացը՝ որուն քարոզներուն կ'ունկնդրեն հազարաւոր եւ նոյնիսկ բիւրաւոր հաւատացեալներ, մեծապէս կը սատարէ Հայութեան մէջ ուղղափառ հաւատքի ծաւալումին, եւ

---

[8] Գ. ԳԱԼԵՄՔԵԱՐԵԱՆ, Կենսագրութիւն երկու հայ պատրիարքներու... Վիեննա 1914 էջ 64–80, 144:

[9] ՉԱՄՉԵԱՆ, Գ. 622–624, 671–675:

[10] ԳԱԼԵՄՔԵԱՐԵԱՆ, Անդ, 64–80, 144:

[11] Archivio della S. Cong. di Prop. Fide, Cong. gen. 28 Febb. 1708; F. Agagianian, *Un martire della Unità Santa della Chiesa di Dio*, Roma 1929, p. 91–164.

Մխիթար Աբրահօր ամենահզօր նեցուկը կը հանդիսանայ Վենետիկ, ուր անոր աշակերտներուն համար կը պատրաստէ իմաստասիրական եւ աստուածաբանական բազմաթիւ դնահատուած դասագրքեր:

Սակայն ամէնէն աւելի տեւական գործունէութիւն կ'ունենան Մխիթար Աբրահայր եւ Աբրահամ Արքեպ. Արծիւեան: Անոնք յաւէտ «ճշմարտութեամբ կը ծառայեն Աստուծոյ» եւ ատով կը յաղթանակեն: Լոյսի եւ գիտութեան ծարաւը սրտերնին, անյագ տենչով կը դիմեն մշակոյթի կեդրոնները. Մխիթար փոխն ի փոխ կ'աշակերտի Ս. Նշան, Էջմիածին. ու կ'այցելէ Խորվիրապ, Բասեն, Ս. Մակար (Կիպրոս), Հնձուց վանքը (Կարին): Աբրահամ կ'ուսանի Այնթապ, Մարտին, Էջմիածին ու Սիս: Ուղիղ մտքով կը փնտռեն ճշմարտութիւնը եւ զայն կը գտնեն կաթողիկէ դաւանանքը ուսումնասիրելով՝ Մխիթար Բասենի վանքին մէջ* (1692–1693), Աբրահամ՝ իր ծննդավայրը, Այնթապ, նոյնինքն Սեբաստացի Մխիթար վարդապետին մօտ (1696). վասրնդի Աւրատ Աստասի աքսորավայրէն կը գրէ Կղեմէս ԺԱ. Ծայրագոյն Քահանայապետին. «Նախ իմ մասիս խօսելով կը ծանուցանեմ Ձեր Սրբութեան թէ 18 տարեկանին սկսայ ճանչնալ ուղղափառ ճշմարտութիւնը յարգոյ Մխիթար Աբրայէն, որ այժմ Վենետիկ կը բնակի...»[12]:

Այնուհետեւ կը ջանան միշտ աւելի խորանալ ճշմարտութեան մէջ. Աբրահամ վեց տարի (1697–1702) կ'աշակերտի Մելքոն վ. Թազպազեանի[13], որ շրջանաւարտ էր Հռոմի Հաւատքի Տարածման Վարժարանէն, եւ կը կատարելագործէ իր գիտութիւնը ընթերցանութեամբ մանաւանդ Սիս: Իսկ Մխիթար անձանձրոյթ եւ անխոնջ կը կարդայ ու կ'ուսումնասիրէ Աստուածաշունչն ու Հայրաբանութիւնը եւ մեր տոհմիկ գրիչներու սկզբնադիր կամ թարգմանածոյ խմաստասիրական, աստուածաբանական եւ պատմական երկերը. իր սուր հանճարով շուտով խելամուտ կ'ըլլայ ամենախոր մտքերու եւ կ'ամբարէ գիտական անսպառելի պաշար մը, որով հայ Մշակոյթի Լուսանորոգը պիտի հանդիսանայ:

Ճշմարտութեան անդին մարդարիտը գտնելով՝ անոնք քանքարաթաքոյց չեն մնար երբեք, այլ խոր հաւատքով սպառազինուած՝ կը քարոզեն արիութեամբ կաթողիկէ դաւանանքը հակառակ ամէնազգի հալածանքներու: Մխիթարի կորովը եւ յստակ բեմբասացութիւնը հիացումով կը համակէ ունկնդիրները Բասեն, Կարին, Սեբաստիա, Մարտուան, Ամասիա, Պոլիս: Աբրահամ՝ իր պերճախօս ու հրավառ քարոզները լսելի կ'ընէ Այնթապ, Սիս, Մարաշ, Հալէպ, Դամասկոս, Երուսաղէմ, Կիպրոս, Հռոմ, Վենետիկ, Մարսիլիա, Լիոն, Փարիզ, Լոնդոն, Ամստերտամ, Գրազ, Վիեննա, Գերմանիա, Լեհաստան, Ռուսիա, Սուրբ Հայրերու գրութիւնները ուսումնասիրելով, ասուպի նման կ'երեւի հայ կաթողիկէ հորիզոնին վրայ: Կարճատեւ առաքելութենէ յետոյ, Յովհաննէս Զմիւռնացի պատրիարքին զրպարտութեանց եւ կաշառքներուն հետեւանքով կը մատնուի տաճկական ատեանին ու մահուան կը դատապարտուի: Իր մարտիրոսական արեամբ կը կնքէ ճշմարտութիւնը իր սուրբ հաւատքին (1707 Նոյ. 5) եւ իր շիրիմը ապաստանարանը կ'ըլլայ ամէնազգի ցաւագարներու եւ մնայուն հանդիսարանը իր յաղթութեան[11]:

Մելքոն Արքեպ. Թազպազեան, որ ի հեճուկս բազմաթիւ հալածանքներու կը յաջողի Մարտինի ամբողջ հայութիւնը կաթողիկէ դաւանանքի բերել, 1714ին Պոլսոյ մէջ գլխաւոր նախաձեռնարկողն ու գործիչը կը հանդիսանայ հայ կաթողիկէ հալածուած համայնքին ապատպրման, արիաբար կը կրէ ճախողանքին զատն հետեւանքները եւ խոստովանողական մահուամբ կը փակէ իր աչքերը, թիարանի տանջանքները մինչեւ ցմրուր քամելէ ետք (1716):

Խաչատուր վ. Առաքելեան՝ Պոլսոյ մեծագոյն բեմբասացը՝ որուն քարոզներուն կ'ունկնդրեն հազարաւոր եւ նոյնիսկ բիւրաւոր հաւատացեալներ, մեծապէս կը սատարէ Հայութեան մէջ ուղղափառ հաւատքի ծաւալումին, եւ

---

* Մխիթար Սարկաւագի, Բասենի մէջ, միայն Քաղկեդոնի Ս. Ժողովի մասին լուսաբանութիւն գտած ըլլալը կը հաստատեն իր կենսագիրները: Յարգելի Յօդուածագիրը այդ դէպքին կը թուի ակնարկել: Համամիտ չենք սակայն իրեն երբ այդ թուականը իբր անկիւնադարձ մը կը նկատէ Մխիթարի կաթողիկէ համոզումներուն, որ մեզի համար Մխիթարի դաստիարակութեան չափ հին է: – Ծնբ. խմբ.

[12] «Բազմավէպ» 1939 թիւ 1–2 էջ 5. – ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԵԱՆ, Ա. Հաւաքմունք պէսպէս ծանօրուրեանց, Դիւան Զմմառու Ն. Զ. թիւ 695:

[13] Դիւան Զմմառու, Անդ:

digitised by A.R.A.R.@

Մարաշ, Ատանա, Հալէպ, Կեսարիա, Պոլիս, Պոնտոս, Պարսկահայաստան, Մեծ Հայք եւ Միջագետք։

Մխիթար՝ ճշմարտութիւնը քարոզելու իր եռանդը կը զսպէ խոհականութեամբ Պոլսոյ հալածանքներու ընթացքին, Եփրեմ եւ Աւետիք պատրիարքներու օրով, որպէսզի իր կալանաւորումով կամ մահուամբ՝ օրրանին մէջ չխեղդուի նորածին Միաբանութիւնը. սակայն իր քարոզնե՛րը կ՝արձագանգեն դարուց ի դարս՝ բազմաթիւ կրօնական հրատարակութիւններ. Աստուածաշունչ, Մեկնութիւնք ժողովողի, Երգ Երգոցի, Մատթէի եւ Յայտնութեան, Աստուածաբանութիւն Մեծին Ալբերդոսի, Գիրք Առաքինութեանց եւ Մոլութեանց, Տաղեր ու Շարականներ, Նմանութիւն Յիսուսի, Մտածական աղօթք, Պարտէզ հոգեւոր, Խոկումն քրիստոնէական, Աղբիւր բարի, Յարացոյց ապաշխարողաց, հայերէն եւ տաճկերէն Քրիստոնէական, Արհեստ փրկութեան, Զայն Քրիստոսի* եւն.։ Իսկ Աբրահամ վարդապետ՝ ճշմարտութիւնը հոչակելու իր անզուսպ եռանդով՝ կը նմանի ամէհի գետի մը, որ չի կասիր ոչ մէկ արգելքի՝ ոչ մէկ պատուարի առջեւ. ան կը քարոզէ միշտ, կը քարոզէ ամէնուրեք անվախ, անվեհեր. ինչ փոյթ շղթաներն ու կապանքները, նախատինքն ու ծեծը, քաղցն ու ծարաւը, բանտն ու զնդանը, թիարանն ու աքսորը Հալէպ թէ Պոլիս, Պոնտոս թէ Մեծ Հայք, Եդեսիա թէ Աւրատ Ատասի կղզին ու Լեռնալիբանան[14]։ Ան Պօղոս Առաքեալին նման կը գոչէ. «կապուած չէ Աստուծոյ խօսքը», որ իբրեւ «սուրը հոգիին» չի կաշկանդուիր ոչ մէկ արգելքով, եւ հարկ է որ հասնի ամէնուրեք, թափանցէ ամէն տեղ «մինչեւ ցորոշումն հնչոյ եւ ոգւոյ եւ յօդից եւ ուղղոյ» Եբր. Դ, 12։

Խօսքով կամ գրչով ճշմարտութիւնը տարածելու այս անմար եռանդը՝ անոնց քով աստուածսիրութիւն եւ հայրենասիրութիւն էր միանգամայն, ո-

* Յարգելի Յօդուածագիրը կ՝ակնարկէ գերբնական խոհականութեան եւ ո՛չ թէ մարդկային բնական խոհականութեան, որուն առաջնորդութեամբ Աստուծոյ ծառաները կը չափաւորեն երբեմն իրենց բնական եռանդը առաւելագոյն բարւոյն տենչէն մղուած։ Այսպէս ըրին նաեւ Պօղոս Առաքեալը կամ Ս. Աթանաս, առաջինը Հրեաներու մեքենայութիւններէն ճողոպրելու համար, վերջինը՝ արիոսականներու, որպէսզի աւելի օգտակար ըլլային Աստուծոյ եւ Եկեղեցւոյ դատին։ Ապա թէ ոչ, Մխիթար Աբրահայր, երբոր ժամանակը կը պահանջէր, ցցուց թէ իր կեանքն ալ տալու պատրաստ էր ի սէր ճշմարտութեան ջատագովութեան եւ ծաւալումին։ Հա՞րկ է յիշել Կարնէն սկսեալ՝ Սարկաւագին դէմ Աւետիք եպիսկոպոսին սպառնալիքը, կամ Դալաթիոյ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն ամբոխին ցասումը մեղմելու համար արիական իր նուիրումը, կամ Կիպրոսի Ս. Մակարի վանքին հերոսական տեսարանը, եւ այն՝ տենդի տառապանքէն մաշած մարմնով։ Կարելի էր դեռ երկարել օրինակները։

Հուսկ Մխիթար այն առեն սկսաւ գիրքերով տարածել ճշմարտութիւնը, երբոր անձամբ քարոզել ա՛լ չէր կրնար, հեռացած հայ միջավայրէն։ Բայց այն չրջանին ալ ինք չարունակ քարոզեց իր աշակերտներուն միջոցաւ։ Քարոզչական գործունէութիւնը իր նորահաստատ Միաբանութեան՝ իր առաջին մտահոգութիւններէն եղած է միշտ։ Բաւ է թերթել իր կենսագրութիւնը։ – Յանօթ. Խմբ.

[14] Ինքնակենսագրութիւն Աբրահամ կաթողիկոսի, Դիւան Զմմառու թիւ 270 հ. ձ. թիւ 28։

ղոնք իրենց մեծ սրտերուն համեմաչխ ու ներդաշնակ բարախումներն էին։ Մխիթար կրնար Աստուածաշունչի Յիշատակարանին մէջ գրել. «Որչափ կը-նամ եւ որչափ կենդանի եմ, պիտի ջանամ աշխատիլ Աղգիս հոգեւոր օգտին եւ շահաւետութեան ի խնդիր, թէեւ երբեմն հաւատքի ճշմարտութեան համար մեղադրուած եւ արհամարհուած ըլլամ ոմանց կողմէ, եւ կամ միշտ արհամարհուիմ։ Ուստի թող գիտնան ամէն անոնք, որոնք իմ մասիս կը մտածեն եւ կամ կը խօսին, թէ ես թէպէտ կը սիրեմ Աղգս եւ կ՝ուզեմ անոր օգտին աշխատիլ, բայց անով սիրոս բնաւ չի թուլնար Հռոմի Սուրբ Եկեղեցիին հաւատքի ուղղափառ դաւանութենէն։ Եւ փոխադարձաբար թէպէտ ըստ ամենայնի կը հպատակիմ ու կը հնազանդիմ Հռոմի Գահին, ինչպէս օրինակ տուաւ մեր Ս. Հայրը Գրիգոր Լուսաւորիչ, բայց անով երբեք չի թուլնար իմ սէրս ու աշխատելու ջանքս Աղգիս օգտին համար, թէպէտ ան գիս քամահրէ այդպիսի հնազանդութեան պատճառաւ»[15]։ Իսկ Աբրահամ Կաթողիկոսին կրօնասիրականին առընթեր՝ ազգասիրական զգացումները կ՝արտացոլան մանաւանդ Մխիթար Աբրահօր հետ ունեցած նամակագրութեան մէջ, ուր իր սիրտը կը փղձկի ի տես Հայ Աղգին ու Հայ Եկեղեցւոյ թշուառութեան[16]։ Կրօնքին ու Աղգին սիրոյն համար իր կրած աքսորական կեանքին, չարչարանքներուն եւ բանտարկութիւններուն պսակումը կ՝ըլլայ այն անձնուիրական արարքը, զոր տարէք Լիբանանէն դէպի Կ. Պոլիս մեկնելով, հալածանքներէ պաշտպանելու նպատակով Հալէպի իր ժողովուրդը։ Նկատի առնելով Օսմանեան Մայրաքաղաքին մէջ տիրող հալածական վիճակը հայ կաթողիկէներու դէմ, դաղտնի Պոլիս իջնելու համար, մուրացիկի զգեստներ կը հագնի։ Սայտայէն Հայֆա անցքին սաստիկ փոթորիկի կ՝ենթարկուի, նաւուն կամրջակը մասամբ կ՝ողողուի եւ ծերունազարդ Հայրապետը օրերով ջուրին մէջ կը մնայ. անայլայլ արիութեամբ կը կրէ այդ ծանր նեղութիւնը։ Ապդայէն կը յաջողի ուրիշ նաւով մը Տամիէթ հասնիլ, ուր 14 օր յօդացաւէ կը տառապի։ Հակառակ հիւանդագին վիճակին կը շարունակէ ամիսներ տեւող տաժանելի ճամբորդութիւնը իբրեւ քաջ հովիւ մը, որ «զանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց»։ Եւ երբ Ազեքսանդրիայէն տաճկական նաւ մը կ՝առնէ դէպի Կ. Պոլիս, Մայրաքաղաքին պատրիարքական լատին փոխանորդէն գրութիւն մը կը ստանայ, որ բոլորովին անպատեհ ու վտանգաւոր կը նկատէ իր գալուստը Կ. Պոլիս։ Այդպէս կը ստիպուի ձեռնունայն վերադառնալ իր Աթոռը[17]։

Բայց ինչ որ երկու ախոյեաններու մեծագոյն փառքը կը կազմէ՝ իրենց հիմնած հաստատութիւններն են, որոնք կենդանի յիշատակարանները կը մնան անոնց անուան եւ գործին։

Մխիթար Աբրայ երիտասարդ տարիքէն կը յղանայ գաղափարը Միաբանութեան մը, որ կրօնքի ճշմարտութեան հետ մշակոյթ ու քաղաքակրթութեան

[15] Թորոսեան, Անդ 357։

[16] Անդ 375։

[17] Archivio della S. Cong. di Prop. Fide, *Congressi Armeni*, vol. 11, fol. 337v - 338v.

թիւն տարածէ Հայ Ազգին մէջ։ Կը փորձէ խոնարհաբար անոր ղեկը ուրիշներու յանձնել՝ նախ Խաչատուր վ. Առաքելեանի եւ ապա Կարմիր Վանքի առաջնորդ՝ Մարգար եպիսկոպոսին։ Սակայն մերժողական պատասխանի բախելով, Տիրամօր օգնութեան վրայ վստահացած՝ քաջութեամբ կը ձեռնարկէ նոր Ուխտին հիմնարկութեան՝ Պոլիս 8 Սեպտեմբեր 1701ին, մինչ հալածանքի մրրիկը դարձեալ կը շաչէ հայ կաթողիկէներու դէմ։ Մխիթար խոհական ըղդուշութեամբ իր աշակերտներէն մաս մը Մոռէա կը ղրկէ, եւ հետապնդումներէ խոյս տալով Մեթոն կը հաստատուի (Փետր. 1703)։ Տասներկու տարիէն կը ստիպուի լքել Մեթոնի նորաշէն վանքն ու եկեղեցին՝ տաճկական եւ վենետիկեան պատերազմի պատճառաւ, ու Վենետիկ կը հաստատուի։ 1717ին Սեպտեմբեր 8ին հանդիսաւոր մուտք կը գործէ Ս. Ղազարի կղզին։ Այնուհետեւ անխոնջ գործունէութեամբ ձեռք կը գարնէ շինարարական, բարեկարգական եւ տպագրական գործերու։ Կրօնաւորական երեք ուխտերու վրայ կ'աւելցնէ չորրորդ մը՝ առաքելութեան ուխտը։ Ան անձամբ կը պատրաստէ իր առաքեալները ու կը ղրկէ զանոնք դաւառներն ու Կ. Պոլիս, Սերպիա եւ Թրանսիլվանիա, եւ միշտ աղօթքով ու հոգելից խրատներով կ'ընկերանայ անոնց։ Կարճ ժամանակէն այն աստիճանի կը բարգաւաճի Միաբանութիւնը եւ կը տարածուի անոր համբաւը՝ որ Անտոնեան հայ կրօնաւորները կը բաղձան գլխովին Մխիթարի վարչութեան ենթարկուիլ։

Լիբանանի մէջ՝ հայ վանականութեան նախաձեռնարկողները կ'ըլլան հալեպցի չորս Մուրատեան եղբայրները՝ Աբրահամ, Յովհաննէս, Մինաս եւ Յակոբ, որոնք միասնաբար աշխարհէ կը հրաժարին 7 Ապրիլ 1707ին։ Նախ Յովհաննէս եւ Յակոբ կրօնաւորական կեանքի կը վարժուին Մարոնիներու Ս. Եղիսէ վանքը։ Քիչ յետոյ Աբրահամ իր եղբայրներուն կը միանայ եւ միասին Անթիլիասի մօտ վանական կեանք կ'անցընեն (1709–1711)։ Ապա աւազակներէ խոյս տալով կ'ապաստանին Պքերքէ, եւ 1716 Մարտ 3ին էլ Խազէն Սախր իշխանը իրենց ագարակ մը կու տայ Ղոսթայի մօտ Քրէյմի ձորը։ 1718ին չորս եղբայրները Կղեմէս ԺԱ. Քահանայապետէն կ'աղերսեն որ իրենց թոյլ տրուի վանք եւ եկեղեցի շինել հայ կաթողիկէ քահանաներու համար, եւ այդ նպատակաւ յանձնարարականներ կը խնդրեն Մարոնիներու Յակոբ Աւուտ պատրիարքին եւ Էլ Խազէն իշխանին ցուցնելու նպատակաւ։ Մարոնի պատրիարքը Մուրատեան եղբայրներու ուղղափառութիւնը ստուգելէ ետք, կը թոյլատրէ վանքին կառուցումը։ 1721ին մի քանի սենեակներ կը շինուին եւ նոր աշակերտներ կը հասնին։ Յաջորդ տարին Քրէյմ կը ժամանէ նաեւ իրենց աքսորական Արքեպիսկոպոսը Աբրահամ Արծիւեան, որ ձեռք կ'առնէ ղեկը նոր Հաստատութեան եւ Մուրատեան եղբայրներու նիւթապէս լայն աջակցութիւն կու տայ օժանդակելով վանքին եւ սուրբ Փրկիչ եկեղեցւոյ կառուցման։ Այդպէս իրաւամբ հիմնադրակից կ'ըլլայ վանքին։ Իսկ վանականներու իրեւ թեմական Արքեպիսկոպոսը՝ կանոնապէս կը հաստատէ նոր Միաբանութիւնը, անոր տալով մարոնի Անտոնեան կրօնաւորներու կանոնները սակաւ փոփոխութեամբ (2 Նոյեմբեր 1739)։

Երբ Աբրահամ Արքեպիսկոպոս իր թեմը կը վերադառնայ 1739ի վերջերը, կրօնաւորները կը զգան ձեռնհաս առաջնորդի մը պակասը։ Եւ Աբրահամ Արքեպիսկոպոսին հետ միահամուռ կը դիմեն Մխիթար Աբբահօր, որպէսզի հաճի նաեւ իրենց վանքին առաջնորդ ըլլալ։ Նոյն նպատակաւ Մխիթար Աբբահօր կը դիմեն նաեւ Յակոբ Արքեպիսկոպոս եւ Պետրոս Ներսէսեան Աբբահայրը։

Աբրահամ Արքեպիսկոպոս կը գրէ. «... Վաղուց կը խորհիմ զայս եւ կը համարիմ թէ Աստուծմէ է, զի մենք մէկ ազգ, մէկ հաւատք ենք, կ'ուզենք նաեւ մէկ կրօնով ու կանոնով վարիլ. եթէ եղբայրութիւնդ հաճի, թող մեզի ղրկէ կանոնն ու կրօնը, որով կը վարիք եւ զոր հաստատած է Ս. Եկեղեցին։ Երկրորդ՝ ողորմութիւն ու շնորհ ընելով մեզի հաճի առաքել կրօնաւոր մը կանոնին հետ, որպէսզի կանոնն ու կրօնը սորվեցնէ եւ (մեր կրօնաւորները) հաստատէ։ Երրորդ՝ եթէ դուն կ'ուզես, և մենք ու մերինները յօժար կամքով կ'ուզենք ամենասուրբ հնազանդութեամբ Աբրայիդ ձեռքին տակ ապրիլ ու մեռնիլ. եւ այդ շատ բարեգուն եղ կ'երեւի մեզի, վասնզի լուսաւորեցիր Արեւելքը՝ Արեւմուտքէն. ապա ո՛րչափ լուսաւորութիւն պիտի ըլլայ մեր խեղճ Ազգին, եւ կամ մեզի տղէտներուս, երբ հասնի արեգակդ կրօնի, կանոնի եւ կառավարութեան լոյսը Աստուծոյ փառքին եւ մարդոց հոգիներու փրկութեան համար, զի այնպիսի յոյս եւ ակնկալութիւն ունիմ Աստուծմէ։ ... Անմեղադիր ըլլալով կատարէ մեր այս խնդրանքը Աստուծոյ փառքին եւ մերձաւորին օգտին համար...» (1741 Յուլիս 18)[18]։

Մխիթար Աբբահօր պատասխանը կորսուած կը թուի։ Սակայն այլուստ գիտենք որ մերժողական կ'ըլլայ։ Յովհաննէս պատկերահան Հռոմէն կը գրէ Աբբահօր. «Պետրոս պատրիարքը հրամանքիդ գիրը ստացաւ եւ իմ առջեւս կարդաց ըսելով. — Ես կանխաւ գիտէի որ Հայր Աբրան այս առաջարկը չէր ընդուներ. բայց իմ կրօնաւորներուս հաճոյք պատճառելու համար ես ալ ձեռք դրի գրութեան» (1742 Սեպտ. 7)[19]։ Թէ ինչ պատճառներով Մխիթար կը մերժէ վարել նաեւ Անտոնեան Միաբանութիւնը, կը տեղեկանանք Յակոբ Յովսէփեան Արքեպիսկոպոսին գրուած նամակէն. «... Ձեր երկրորդ խնդրանքին անձեռնհաս ենք, եւ կը ցաւինք որ չենք կրնար կատարել. պատճառը համառօտ կերպով կը յայտնենք ձեր յարգութեան, ինչպէս նաեւ ցոյց տուինք ամենապայծառ դերյարգոյ կաթողիկոսին...։ Քանզի մեր կանոնն ու կացութիւնը մեզի հրաման կու տան մեր կարգին մէջ ընդունիլ այն (թեկնածուները), որոնք պատշաճ հասակի մէջ, իւրաքանչիւրը առանձին, կու գան մեր Միաբանութեան մէջ մտնելու. եւ մենք զանոնք տեսնելով եւ փորձելով, կ'ընդունինք երբ զանոնք ընդունակ կը գտնենք մեր կարգին ու պաշտօնին, եւ կը մերժենք անընդունակ դատածնիս։ Այլ հրաման չի տար մեզի կրօնաւորներու ամբողջ վանք մը միանդամայն մեր կարգին մէջ մտցնել եւ մեր իշխանութեան ենթարկել։ Այս պատճառաւ չենք կրնար մեր ձեռքերը ընդարձակել մեր կանոնին եւ կացութեան սահմաններէն դուրս։ Եւ եթէ այլուստ հնարաւոր ըլլայ այս արգելքը վերցնել, տակաւին ուրիշ անկարելիութիւն մը մեր դէմ կ'ելլէ, որ չի կրնար վերցուիլ։

---

[18] Թորոսեան, Ա.Հդ 371 – 372։

[19] Հ. Ղեւոնդ Վ. Տաշեան, Մայր Դիւան Մխիթարեանց Վենետկոյ ի Ս. Ղազար, Բազմավէպ 1925, Մարտ, էջ 96։

digitised by A.R.A.R.@

«Որովհետեւ կատարեալ դիտութիւն կը պահանջէ մեր կարգը, որ ուխտով մեզ կը պարաւանդէ քարոզութեան: Այդ դիտութեան հասնելու համար՝ հարկ է որ ուսանողը մանկութենէ սկսի ուսման եւ կարգաւ սորվի դիտական բոլոր մակացութիւնները: Այս նպատակաւ մենք տասներեք կամ տասնեւչորս տարեկան ուշիմ պատանիներ կ'ընտրենք եւ կ'առնենք, որպէսզի կարենան կատարեալ դիտութեան հասնիլ: Արդ յայտ է որ Լիբանանի վանքին կրօնաւորները արդէն անցուցած են կատարեալ դիտութիւն ստանալու ժամանակը, եւ քահանայական կարգ իսկ ընդունած են. ի՞նչպէս կարելի է զանոնք կրթել մակացութեանց ուսման մէջ եւ զիրենք կատարեալ դիտութեան հասցնել, զոր մեր կրօնքը կը պահանջէ: Իսկ եթէ զանց ընենք կատարեալ դիտութեան ուսումը, ստուգիւ դիտենք որ անհնարին վտանգ մը կը հետեւի մեր ուխտին համար, զոր օրինաւոր չէ թոյլատրել, այլ մեծ մեղք է: Ուրիշ բազմաթիւ պատճառներ ալ կան, որ մեզ անկարողութեան կը մատնեն այն խնդիրը կատարելու, բայց զանց կ'ընենք գրել չերկարելու համար մեր խօսքը...» (1742 Փետ. 9)[20]:

Մեղի այնպէս կը թուի թէ Մխիթար իր մերժումին գլխաւոր պատճառը չ'ուզեր յայտնել: Անշուշտ Աբբահայրը հարկ եղած իշխանութիւնը չունէր օտար վանք մը իր իշխանութեան ենթարկելու, սակայն բարձրագոյն իշխանութիւնը կրնար զայն տնօրինել: Անտարակոյս դժուար էր ի մի ճուլել տարբեր կանոններու եւ սովորութիւններու ենթակայ կրօնաւորներ, դժուար էր անոնց պահանջուած «կատարեալ դիտութիւնը» տալ, սակայն դիտելի է որ նոյն հանգամանքներու մէջ կը դտնուէին Մխիթարի առաջին աշակերտները: Ստոյգ է որ առաջին սերունդը բաւական դժուարութիւն պիտի պատճառէր, սակայն Մխիթար պիտի կարենար խոհական վարչադիտութեամբ զայն ճուլել իր ուխտին մէջ:

Արդեօք համարձակութի՞ւնն էր որ պակսեցաւ անոր: Կամ տարաժա՞մ կը նկատէր Հայ Կաթողիկէ Վերանորոգ Պատրիարքութիւնը եւ նկատի առնելով արտաքին հակառակութիւնները կը վախնա՞ր վտանգել իր ուխտին ապագան: Գուցէ:

Այդ մերժումը սակայն աղիտալի հետեւանքներ ունեցաւ Հայ Կաթողիկէ Համայնքին կազմակերպութեան եւ գործունէութեան մէջ: Ուղղափառ կղերին պակսեցաւ մտայնութեան ու տեսակէտներու միութիւնը: Փոխադարձ խաչաձեւումներ յառաջացան առաքելական մարդերու վրայ, ծայր տուին հատուածական պայքարներ ողբալի անդրադարձներով եւ արձագանգներով. եւ այդպէս տուժեց թէ՛ Հայ Կաթողիկէ Համայնքը, թէ՛ ամբողջ Հայութիւնը:*

---

[20] ԹՈՐՈՍԵԱՆ, Աբդ 377 – 378.

* Վերապահութեամբ կ'ընդունինք Յարգելի Յօդուածագրին այս խորհրդածութիւնները: Մխիթար Աբբայ մինչ Մեթոն կը դտնուէր, ստոյգ է թէ որոշ ծրագիրներ կը մշակէր իր միանձնական Կարգին կապելու՝ ո՛չ միայն անհատ միանձներէ կամաւորներ, այլ նաեւ Հայութեան մէջ արդէն գոյութիւն ունեցող մենաստաններ, պայմանաւ որ իր ծրագիրը, իր բարեկարգութիւնը ամբողջապէս ընդունէին, եւ ենթարկուէին իրեն: Այս մասին գրած ենք հոս՝ Մխիթար Բարեկարգիչ Հայ Միանձնութեան տիզոսին ներքեւ: Սակայն այս գաղափարը Մեթոնի երիտասարդ Հիմնադրին էր: Վենետկոյ Հիմնադիրը, իր Մեծաւորի եւ Աբբայի փորձառութեան զենիթը անցուցած արդէն, տարբեր կը խորհէր քան ինչ որ Մեթոնի Մխիթարը: Թէեւ գիտակից էր թէ Մեթոնի ծրագիրը վսեմ էր եւ առաքելական լայն տեսլականով պայծառ, բայց փորձառութիւնը կ'ըսէր նաեւ թէ վսեմագոյն ծրագիրը այն էր որ գործադրելի էր նախ եւ առաջ: Զէին բաւեր մեծ ծրագիրներ յղանալ եւ ընտիր տարամադրութիւններ սնուցանել, խորհելու էր նաեւ թէ այն տարրերը որոնցմով պիտի բարձրամադրութիւններ սնուցանել, խորհելու էր նաեւ թէ այն տարրերը որոնցմով պիտի բարձրամադրութիւնները՝ մեծագոյն բարիք: Երրոր Ազգին եւ Եկեղեցւոյ գործիչները դաստիարակ-ձրանար չէնքը, մինչեւ ո՞ւր կրնային չէնքը ամուր բռնել: Հուսկ իր սեփական ազգին եւ միակութիւնը՝ մեծագոյն բարիք: Երրոր Ազգին եւ Եկեղեցւոյ գործիչները դաստիարակ-ժողովուրդին ներքին ուժերով պիտի կառուցուէր ամէն ինչ. Անձին փորձով տեսած էր հին ուած են իրենց կոչումին պահանջած բոլոր կատարելութեամբ, մարմիններու զանազանու-տարբերով՝ իր վերանորոգիչ ծրագրին գործադրութեան դժուարութիւնները: Հասած էր թիւնը մեծագոյն բարիք: Երրոր Ազգին եւ Եկեղեցւոյ գործիչները դաստիարակ-թիւնը կրնայ նոյնիսկ ուժերու յաւելում բերել: Իսկ երբ պակսի ընտիր եւ բազմակողմանի մարդերու դաստիարակութեան անհրաժեշտ նախապայմանը, անհատ գործիչներու մէջ, լայնախոհ դաստիարակութեան անհրաժեշտ նախապայմանը՝ ոչ աւելի պատճառ կ'ըլլայ բարիքի, կամ կը նուազեցնէ չարիքը, քան եթէ բազմազան մարմիններու մէջ ցրուած ըլլային: Այս անոնց մէկ բարոյական մարմնոյ պատկանիլը՝ ոչ աւելի պատճառ կ'ըլլայ բարիքի, վերջին պարագային դէթ հակակշիռ մը կ'ունենայ, որ առաջին պարագային այդ եւս կը պակսի: Կը բաւէ հայել Արեւմուտքի ազգային ու եկեղեցական համայնքներուն վրայ, նըմարելու համար ճշմարտութիւնը այս օրէնքին: Անտեղի եւ վնասակար մրցակցութիւնը եւ խափանարարութիւնը, որ անցեալին մէջ պատահած է Հայերուս մէջ, եւ ապագային ալ դեռ կրնայ պատահիլ, ոչ թէ անխուսափելի հետեւանքն է բարոյական մարմիններու կամ ընկերութիւններու զանազանութեան, այլ մեր կարծիքով, առաւելապէս խեղ եւ մոլեռանդ դաստիարակութեան: Այս խեղութիւնը մնալով, կազմակերպութիւններու եւ բարոյական մարմիններու բարձումէն վերջն ալ, կը շարունակէ միշտ մնալ չարիքը: — Ծնբ. Խմբ.

Սակայն Մխիթար Աբբահօր մերժումը անհատապէս վարչական խոհականութիւն մըն էր լոկ: Ան ամէն առթիւ իր օժանդակութիւնը կը բերէ Աբրահամ Արծիւեան կաթողիկոսին: Պատրիարքին խնդրանքին վրայ դրաբարի

կը թարգմանէ քահանայապետական կոնդակներն ու այլ պաշտօնական գրութիւններ, եւ խոնարհութեամբ անոր կը հաղորդէ իր իմաստուն խրատները[21]:

Աբրահամ կաթողիկոս այն ատենանի կը համակրի Աբրահօր եւ կը գնահատէ անոր խոհական միտքը, որ շատ կը փափաքի զայն անձամբ տեսնել Վենետիկ եւ մեծ կ'ըլլայ անոր ցաւը, երբ կը զրկուի անոր տեսութենէն. «Ես ցաւի տէր, կը գրէ, նախ չտեսայ պատուելի եղբայրութիւնդ. մինչեւ մահ ինծի ցաւ կու տայ այս, որովհետեւ զրկուեցայ բաղում խրատներէ եւ բարի օրինակներէ»[22]:

Նոյն գրութեամբ Աբրահօր կարծիքը կը հարցնէ հետեւեալ կէտերու շուրջ. «Երեք խորհուրդներ միաբանած կը մաքառին ինծի հետ. մինչեւ այսօր չկրցայ բացորոշել մին կամ միւսը. Ա) Կ'ուզեմ վանքս երթալ՝ վասնզի (կրօնաւորները) տկարացան տառապեալիս հեռանալէն յետոյ: Բ) Պոլիս կ'ուզեմ երթալ թաքնաբար, որպէսզի Աստուծմով օգնեմ (Հալէպի) եկեղեցւոյ վերադարձին եւ եղբայրներուս ու ինծի համար աքսորէ ազատութեան ֆերման հանեմ: Գ) Կը մտադրեմ երթալ Ֆրանսայի թագաւորին մօտ, որովհետեւ Սրբազան Պապէն յանձնարարականներ ունիմ ուղղուած թագաւորի վեզիրին, դեսպանին եւ ուրիշներու...: Իսկ այժմ կը խնդրեմ՝ խոհեմ եւ իմաստուն, աննախանձ եւ նախանձայոյզ Հօրմէդ բարի խրատ, որպէսզի Աստուծմով օգուտ մը ելլէ մեր Ազգին առ հասարակ...: Առաւելաբար կը հակիմ եւ կ'ուզեմ Ֆրանսա երթալ թագաւորին մօտ: Գուցէ Աստուծմով օգտակար գործ մը յառաջ կու գայ այս միջոցաւ. ակնդէտ կը սպասեմ խրատիդ...» (1743 Օգոստոս 7)[23]:

Մխիթար այսպէս կը պատասխանէ. «Գրած էիր երեք իրերու մասին. արդեօք Պոլի՞ս երթամ, թէ Լիբանան կամ Ֆրանսա. եւ խորհուրդ խնդրած էիր մեր տկարութենէն: Արդ, ինչպէս ինծի կը թուի, եթէ այժմ անմիջապէս Պոլիս երթաս, շատ նեղութիւն կը կրես: Մանաւանդ որ այդ քու թեմդ չէ. Կիլիկիոյ, այսինքի Սսի Աթոռին վրայ է քու պատրիարքական իշխանութիւնդ եւ այն թեմին ենթակայ ուղղափառներուն վրայ: Բայց Կ. Պոլսոյ ուղղափառները միամիտ ըլլալով եւ չգիտնալով այդ զանազանութիւնը, ոմանք աջ կողմը կը բախեն եւ ուրիշներ ձախ կողմը, եւ անկէ մեծ խռովութիւն կը ծագի եւ աւելի ծանր կ'ըլլայ անոնց որոգայթը:... քանզի թէեւ ձեր բարձրութիւնը բոլոր ուղղափառներուն ըսէ, թէ ես ձեր վրայ իշխանութիւն չունիմ, այլ պատրիարքական փոխանորդը ձեր վրայ կ'իշխէ, ասով տակաւին որոգայթէ չես ազատիր, որովհետեւ միամիտ ժողովուրդը կը խօսի ըստ քմաց: Երկրորդ, որքան ալ ծածկապէս երթաս հոն, կրնաս յայտնուիլ. եթէ մէկը գիտնայ որ հոն ես, որքան ալ հաւատարիմ ըլլայ, կը պատմէ իր բարեկամին եւ նոյն բարեկամը ուրիշին. եւ այսպէս խսկոյն կը հրատարակուի քու ներկայութիւնդ, եւ մեծամեծ որոգայթներ կը ծագին, ինչպէս յայտ է:»

[21] Թորոսեան, Ա.ՀԴ 374, 376, 377.
[22] Ա.ՀԴ 375
[23] Թորոսեան, Ա.ՀԴ 375 – 376.

«Այս մասին կարողութեանս համաձայն համառօտիւ գրեցի: Բայց հրամանքդ տէր է իր խորհուրդներուն եւ գործերուն, ուստի ըրէ ինչպէս որ կ'ուզես: Իսկ մնացած երկու տեղերուն համար զայս կ'ըսեմ, թէ Գերապայծառութիւնդ այդ մասին լաւ գիտէ. որովհետեւ եթէ Լիբանան երթաս, միայն վանք պիտի բնակիս եւ զայն պիտի հոգաս. իսկ եթէ Ֆրանսա երթաս, թերեւս թագաւորէն օգնութիւն մը ստանաս եւ գործդ յառաջանայ եւ ... պատրիարք կ'ըլլաս Կիլիկիոյ, այսինքն Սսի, որուն ենթակայ է Հալէպ: Սակայն նաեւ այդ մասին ձեր բարձրութիւնը պարտի մտածել կարելիութիւնն ու անկարելիութիւնը: Ուստի այս բոլորին շուրջ խորհրդածելով, պարտիս ընտրել ինչ որ կը հաճիս...»:

«Որովհետեւ Գերապայծառութիւնդ գրած է, թէ աւելի հարկ կը տեսնէ Ֆրանսա երթալ թագաւորին մօտ, որպէսզի օգնութիւն մը գտնէ, ուստի կը խնդրենք Տիրոջմէ որպէսզի իր առատ ողորմութեամբ յաջողութիւն շնորհէ քեզ ուր ալ երթաս իր փառքին համար. Ամէն» (1743 Օգոստ. 17)[24]:

Աբրահամ կաթողիկոս, որ այն ժամանակ Ալիկուռնիա (Լիվորնոյ) կը գտնուէր, այս նամակին սպասելու ատեն չ'ուզենար, վասնզի յանկարծ հոլանտական նաւ մը կը հասնի, որ Աղեքսանդրիա պիտի մեկնէր: Տեսնելով որ տակաւին կրնար շատ ուշանալ Ֆրանսայի ճամբորդութիւնը, կը վճռէ Աղեքսանդրիոյ ճամբով Լիբանան վերադառնալ[25]: Ուստի կը փութայ երկտողով մը Մխիթարի ծանուցանել իր մեկնումը[26]. 15 Օգոստոսին նաւ կ'առնէ[27] եւ Սեպտեմբեր 13ին Աղեքսանդրիա կը հասնի[28]: Այն տեղէն 23 Սեպտեմբերին, Աբրահօր կ'աւետէ թէ Ֆրանսայի թագաւորը Պոլսոյ իր դեսպանին գրած է, որպէսզի սա օգնէ Պետրոս Ա. պատրիարքին Ս. Պապին բաղձանքին համաձայն եւ Հալեպի հաւատացեալներուն վերադարձնել տայ Ս. Աստուածածին եկեղեցին[29]:

Հոս կը վերջանայ Աբրահամ կաթողիկոսին եւ Մխիթար Աբրահօր փոխադարձ նամակագրութիւնը: Երկու կրօնական Պետերը՝ հակառակ իրենց յաճախակի հիւանդութեանց կը շարունակեն ոգեւին աքնիլ ի սպաս իրենց հաստատութեանց եւ Ազգին՝ մինչեւ իրենց կեանքին վերջալոյսը (1749): Մխիթար կը վախճանի Ապրիլ 27ին, Աբրահամ՝ Հոկտեմբեր 1ին:

Անոնց բացառիկ առաքինութիւններն ու անխոնջ զոհաբերումը կը պըտղաբերեն հարիւրապատիկ իրենց դաստակերտներուն մէջ Լիբանան, Վենետիկ, Վիեննա: Դժբախտաբար գոյութենէ դադրած է Անտոնեան Միաբանութիւնը՝ հակահասունեան հերձուածին հետեւանքով. սակայն միշտ աւելի կը բարգաւաճի Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքութիւնը, զոր Քրիստոսի Պետրոսեան

[24] Ա.ՀԴ 376 – 377.
[25] Archivio della S. C. di Prop. Fide, *Cong. Armeni*, vol. 11 fol. 224.
[26] Տաշեան, Մայր Դիւան... Վենետիկ 1930, էջ 113.
[27] *Cong. Arm.* Ա.ՀԴ fol. 222.
[28] Տաշեան, Ա.ՀԴ 114.
[29] Ա.ՀԴ.

անխախտելի վէմին վրայ դրաւ Աբրահամ Արծիւեան եւ ատով ապահովեց առ յաւէտ անոր կենսունակութիւնն ու տեւականութիւնը դարուց ի դարս:

Մխիթար Աբբահայր եւ Աբրահամ Արծիւեան կը վերապրին իրենց կենդանի կոթողներուն մէջ: Հոն սերունդներ իրարու կը յաջորդեն եւ անոնց յարատեւ նուաճումները՝ փառքի նորանոր դափնիներ կը հիւսեն անոնց վսեմ ճակատներուն: Լուսանորոգը՝ կրօնքի եւ գիտութեան անմար ջահը ձեռքին՝ կը շարունակէ լուսաւորել հայուն միտքն ու սիրտը: Աբրահամ Արծիւեան՝ ճոխութեամբը առաքելական իշխանութեան եւ ուղղափառութեամբը իր կաթողիկէ հաւատքին կը կանգնի հայ հին ու նոր դարերու միջեւ իբրեւ լուսաւոր կամուրջ մը, որ կը միացնէ պարթեւ եւ պահլաւ մեծանուն հայրապետները՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հայ Կաթողիկէ Վերանորոգ Պատրիարքութեան:

Անոնց կեանքն ու գործը կը կոթողանան դարերու հոլովոյթին իբրեւ յարատեւ ներշնչարաններ գաղափարական ապրումներու եւ ճշմարտին ու բարիին աստուածային առաքելութեան: Անոնց վաստակը հաւատքի եւ սիրոյ յարատեւ ճգնութեան եւ դիւցազնական զոհաբերումի՝ կ'ուռճանայ ու կը ծաւալի շնորհիւ հաւատարիմ ու քաջարի աւանդապահներու, որոնք լոյս ու սէր կը սփռեն ամէնուրեք, եւ կը բարձրացնեն յաւէտ վարկը Հայութեան:

ՄԵՍՐՈՊ Վ. ԹԵՐԶԵԱՆ

INVESTIGATIONES

AD VITAM SERVI DEI MECHITAR SPECTANTES

Humaniter invitatus, ut simul cum aliis viris eruditis aliquem commentarium occasione secundi centenarii a morte fundatoris Congregationis Mechitaristarum transacti componerem, eo libentius hoc facturum me esse promisi, quod mihi ex studiis historicis antea factis de vicariatu apostolico Constantinopolitano, de archiepiscopatu Smyrnarum, de episcopatibus Graeciae necnon ex relationibus personalibus cum Mechitaristis Venetiarum et Vindobonae amor erga servum Dei Mechitar eiusque opus in corde creverit. Pro mea parte hic usus aliquibus documentis ineditis et consideratis libris[1] typis impressis aliqua in medium afferam, quae commorationem Mechitar Modone et Venetiis respiciunt.

I

MODONE

Modone in Morea servus Dei per duodecim annos vixit, 1703-1715, temporibus dominationis Venetorum, quorum munificentia generosa iam hic fruebatur. Modone monasterium exstruxit sat amplum, cuius fundamentum martio anni 1706 positum erat. Modone obtinuit anno 1711 approbationem Congregationis suae, non tamen secundum «regulam»[2] S. Antonii usquehuc a Mechitar eiusque sociis observatam, sed secundum regulas S. Basilii vel S. Augustini vel S. Benedicti, ex quibus libere unam seligere poterant. Mechitaristae regulam S. Benedicti tunc amplexi sunt. De hac re ipse Mechitar die 18 novembris 1711 cardinales Congregationis de Propaganda Fide certiores fecit[3].

---

[1] Cf. M. Nurikhan, *Il Servo di Dio abate Mechitar*, Roma-Venezia 1914; G. Thorossian, *Vita Mechitar* (in lingua armenica), Venetiis 1901; *Schiarimenti e documenti* (collectio anonyma documentorum, sine indicatione loci et anni); R. Janin, *Mékhitaristes*, in DTC, X, 497-502; V. Inglisian, *Mechit(h)aristen, in* Buchberger, *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, 34-35; M. A. Van den Oudenrijn, O. P., *Eine armenische Insel im Abendland*, Venedig 1940. F. Mouret, *Histoire de l'Eglise*, VI, Paris 1940, 540-541.

[2] Sub regula dicta S. Antonii abbatis non intelligimus constitutiones, quae a S. Antonio redactae sint, sed summarium, cuius capita principalia sunt vota paupertatis, castitatis, obedientiae et iuramentum praedicandi fidem catholicam (quartum votum).

[3] Cf. epistolam editam apud Nurikhan, 144.

digitised by A.R.A.R.@